

УДК 159.9.072.4

ОСОБЛИВОСТІ МАНІПУЛЯТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ БАТЬКІВ ТА ПІДЛІТКІВ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

А.Ш.Апішева

*старший викладач кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»,*

М.М.Карманова

учениця 9-Д кл. гімназії «Києво-Могилянський колегіум» м. Києва

У статті розглядається проблема конфліктів батьків та підлітків, виділено найбільш розповсюджені види маніпулятивної поведінки батьків та підлітків у конфліктних ситуаціях, проаналізовано особливості маніпулятивного характеру їхньої поведінки у конфліктах.

Ключові слова: конфлікт між батьками та підлітками, маніпулятивна поведінка батьків та підлітків в конфліктних ситуаціях.

Дорослішання підлітків та юнаків пов'язано з прагненням бути самостійним, незалежним, бажанні прийняти на себе права та обов'язки дорослої людини. Реалізація цієї потреби може наштовхуватись на несприятливі умови сімейного середовища, що призводить до виникнення суперечок і навіть конфліктних ситуацій між батьками та підлітками. Відносини між дорослими та дітьми різко змінюються. Це обумовлено тим, що при переході до підліткового віку діти починають різко змінюватися, переходячи до нового рівню світосприйняття, а дорослі продовжують ставитись до них як раніше.

Серед багатьох нових рис, притаманних підлітку в цьому віці, особливої уваги заслуговує «почуття дорослості», як особливої самосвідомості. Більшість українських психологів (Г.С. Костюк, М.Й. Боришевський, О.А. Проскура) схиляються до думки, що саме почуття дорослості виступає, опорною особливістю його особистості. Завдяки виникненню у підлітків почуття дорослості докорінно змінюється вся соціальна ситуація їхнього подальшого розвитку. Головним у цій новій, яка виникає на основі почуття дорослості ситуації, являється формування підлітком особливого типу спілкування, основним змістом якого є інша людина (підліток чи дорослий), з яким встановлюються певні відносини [8]. В зв'язку з цим у дорослих та підлітків формуються різні точки бачення певної ситуації, через що між батьками та дітьми все частіше виникають взаємонепорозуміння, що призводить до збільшення кількості конфліктних ситуацій у сім'ях. Деякі

конфліктні ситуації з часом можуть переростати в конфлікти.

В психологічній літературі виділяють різні типології конфліктів:

- 1) внутрішньоособистісні (інтраперсональні), які виникають на рівні однієї особистості;
- 2) міжособистісні (інтерперсональні), які виникають між двома особистостями;
- 3) внутрішньогрупові (інтрогрупові), які виникають всередині групи, зокрема між конкретною особою і групою;
- 4) міжгрупові (інтергрупові), які виникають між соціальними групами, причому як всередині організації, так і за її взаємодії з оточенням [5].

Міжособистісні конфлікти в сім'ї між батьками та дітьми можуть виникати в період підліткового віку, коли дитина переживає пубертатну кризу пов'язану зі статевим дозріванням та психологічним дорослішанням. У цей період підліток прагне позбавитись залежності від дорослих, звільнитись від їхньої опіки, контролю [3]. Для кожної конкретної ситуації причини конфліктів можуть бути різні. Та все ж можна виділити деякі найосновніші. Наприклад, К.Г.Барсегова запропонувала такий спосіб класифікації:

- 1) відмінності досвіду дітей і дорослих, насамперед у період дорослішання;
- 2) відсутність чітких етапів переходу від дитячої залежності до дорослої і незалежності;
- 3) ослаблення батьківської влади в фазі переходу від дитинства до юності;
- 4) психологічні та соціальні відмінності

між батьками і дітьми (психологічно це виражається в розходженні між установками та уявленнями молодих людей і досвідом дорослих);

- 5) перевантаження і напруга як результат соціальних і культурних змін;
- 6) відсутність певних правил;
- 7) зіткнення контролюючої ролі дорослих з потребами молодих людей в автономії [1].

Постійне зіткнення точок зору молодшого та старшого поколінь провокують збільшення кількості конфліктів в сім'ях. Взаємонепорозуміння з часом загострюються і провокують виникнення нових. Отже вчасне вирішення конфліктів в сім'ях є дуже важливим. Вирішувати конфлікти можна конструктивно (поведінкою, що спрямована на зниження психічного напруження, що виникає в конфліктній ситуації) чи неконструктивно (проявляючи відкриту агресію).

Неконструктивні способи можна поділити на групи:

1. Відкрита агресія («кидаються на маму з кулаками»).

2. Різні форми «захисної» поведінки, що дозволяють суб'єктивно, оволодіти конфліктною ситуацією:

- реакції переносу агресії («розпустила мамину кофту, яку вона майже зв'язала»);
- раціоналізація («заспокоюю себе і кажу, що нічого не сталося»);
- відволікання, фантазування («пригадую щось приємне, наприклад літню поїздку до моря»).

3. Загальна дезорганізованість поведінки («біжу світ за очі»).

4. Соматичні реакції («болить голова») [6].

В ідеалі вирішення конфліктів має будуватись на взаємоповазі. Проте багато батьків використовують неконструктивні способи вирішення конфліктів зі своїми дітьми.

Виділяють п'ять основних типів відносин в сім'ях в залежності від пануючої там атмосфери:

- сім'ї з близькими, дружніми стосунками між батьками та дітьми;
- сім'ї, в яких панує доброзичлива атмосфера;
- сім'ї, де батьки приділяють достатньо уваги навчанню та побуту дітей, але цим і обмежуються (це найбільша група сімей);
- сім'ї, де за дитиною стежать, недовіряють їй, б'ють;
- сім'ї з тяжкою, критичною обстановкою [4].

В залежності від типу відносин можна судити про схильність батьків та підлітків до

конфліктів. Якщо конфлікти в сім'ї виникають занадто часто, то підлітки починають сприймати дорослих як «механізм» для забезпечення життєвих потреб та обмеження свободи. При цьому батьки в їхніх очах втрачають авторитет та повагу. Часто завищене почуття відповідальності породжує у батьків відчуття всемогутності. Ситуації, коли батьки вважають себе експертами життя своїх дітей, К. Хорні назвала «тиранією должинізмів» тому що суть такого підходу батьків насправді виражається в банальному «ти повинен». Батьки починають думати, що мають право керувати життям та дозволяям своїх дітей і це спотворене почуття вседозволеності провокує виникнення конфліктів. Э.Шостром запропонував таку альтернативу «должинізму»: «Замість того, щоб прагнути досконалості ми могли б спробувати прийняти життя таким, яким воно є. Замість того, щоб задавати нездійсненні стандарти поведінці дітей, батьки можуть рости разом з ними, творчо вирішуючи спільні проблеми» [7].

Частота виникнення і характер поведінки підлітків в конфліктах з батьками пов'язані з існуючим в сім'ї типом батьківського ставлення. «Типи відносин, засновані на пріоритеті сили і позбавленням дитини любові, частіше провокують сімейні конфлікти, ніж відносини, побудовані на повазі та довірі до підлітка» [7]. Тож профілактикою конфліктів є дружні довірливі відносини в сім'ї.

Серед багатьох типів поведінки в конфліктних ситуаціях між батьками та підлітками можна виділити маніпулятивний як найрозповсюдженіший. При чому маніпуляції в конфліктах використовуються як батьками так і підлітками. Однак кожен із них використовує свої методи. Найхарактернішими ознаками спроб підлітків маніпулювати батьками є настроювання батьків один проти одного, брехня, погрози, спекуляції, шантаж, використання сліз для досягнення своєї мети. При цьому спроби батьків маніпулювати дітьми найчастіше виражаються так: за виконання підлітком певної роботи батьки обіцяють винагороду, погрожують, шантажують, імітують або використовують свою хворобу для контролю, дають нещирі обіцянки, порівнюють поведінку своєї дитини з поведінкою інших людей (використовуючи як позитивні так і негативні приклади), маніпулюють дитячою любов'ю до батьків [7].

Але чому методи маніпуляції так часто використовуються в конфліктах? «Вся причина в тому, що підліток розглядає конфлікт як боротьбу з батьками, у якій діє принцип "якщо я програю – ти виграєш", а самих батьків – як суперників, яких потрібно перемогти» [7]. Саме тому більшість конфліктних ситуацій переростають в конфлікти.

Коли батьки забороняють щось підлітку, вони в його очах виходять переможцями. Для того, щоб уникнути цього, потрібно обмеження в реалізації тієї чи іншої потреби дитини подавати не у вигляді боротьби з підлітком, а у вигляді дружби, взаємовигоди. Тоді з ситуації обоє виходять переможцями і дитина перестає сприймати своїх батьків як суперників, а отже не протестує проти їхньої заборони. Для досягнення цього необхідно співпрацювати і знаходити альтернативний метод вирішення проблеми.

Якщо батьки накладають на підлітків якісь обмеження, вони обов'язково повинні пояснити їх причину. Д. Барух запропонувала три зрозумілих підлітку причини заборон:

- це важливо для збереження здоров'я і забезпечення безпеки;
- це важливо для збереження приватної власності;
- це важливо, оскільки є закон, порядок і соціальна прийнятність [7].

«Для підлітка велике значення має стиль сімейного виховання, прийняті в сім'ї цінності. *Диктат* у родині виявляється в систематичному стримуванні одними членами сім'ї (здебільшого дорослими) ініціативи та почуття власної гідності інших його членів. *Опіка* в родині – це система відносин, при яких батьки, забезпечуючи своєю працею задоволення всіх потреб дитини, захищають його від будь-яких турбот, зусиль і труднощів, приймаючи їх на себе. Система міжособистісних відносин у родині, яка будується на визнанні можливості і навіть доцільності незалежного існування дорослих від дітей, може породжуватися тактикою «невтручання». *Співпраця* як тип відносин у сім'ї передбачає опосередкованість міжособистісних стосунків у сім'ї загальними цілями і завданнями спільної діяльності, її організацією і високими моральними цінностями» [2].

Оскільки вирішення конфліктів між батьками та підлітками обумовлене багатьма чинниками, тож може відбуватись різними шляхами. Загалом конфлікти можна вирішувати конструктивним чи неконструктивним шляхом.

Неконструктивне вирішення конфліктів може мати маніпулятивний характер. В свою чергу це призводить до розтягування конфлікту в часі чи до його подальшого загострення, що загалом лише погіршує стосунки між конфліктуючими сторонами. В психологічній літературі проблема маніпулятивної поведінки в конфліктній ситуації розглядається переважно в психології управління, менеджменті тощо, а не в контексті взаємовідносин батьків та дітей. Тому актуальним є дослідження особливостей

маніпулятивної поведінки батьків та підлітків у конфліктних ситуаціях.

Мета нашого дослідження полягає у виявленні особливостей маніпулятивної поведінки батьків та підлітків у конфліктних ситуаціях. Для цього треба вирішити наступні завдання:

- проаналізувати особливості конфліктної поведінки батьків та підлітків;
- з'ясувати характер маніпулятивної поведінки батьків та підлітків у конфліктних ситуаціях.

Дослідження проводилось на базі гімназії «Києво-Могилянський колегіум». У дослідженні прийняли участь 33 учня, в тому числі: 18 учнів 10 класів і 15 учнів 9 класів, серед яких 13 хлопців та 20 дівчат.

На основі аналізу літератури, власного досвіду та опитування однінадцятирічними нами було виділено наступні найбільш розповсюджені види маніпулятивної поведінки батьків та підлітків у конфліктних ситуаціях: маніпуляції, пов'язані з контролем батьків над підлітками; шантаж батьків по відношенню до підлітків; залучення підлітками інших людей до конфлікту; шантаж підлітків по відношенню до батьків.

На основі визначених складових маніпулятивної поведінки було складено анкету для дослідження рівню маніпулятивності батьків та підлітків у конфліктних ситуаціях. В анкеті пропонувалося відповісти на 21 питання та твердження, що були спрямовані на виявлення на виявлення характеру стосунків між підлітками та батьками і дорослими в сім'ї від частоти прояву даної ситуації в їхньому житті наступними відповідями: «часто», «іноді», «рідко», «ніколи». Після проведення процедури опитування було сформовано масив вихідних даних для подальшої математичної обробки програмою Microsoft Excel. Аналізу піддавались наступні види маніпуляцій, що позначені нами як:

Б1 – Маніпуляції, пов'язані з контролем батьків над підлітками;

Б2 – Шантаж батьків по відношенню до підлітків;

П1 – Залучення підлітками інших людей до конфлікту;

П2 – Шантаж підлітків по відношенню до батьків.

Рівні маніпуляцій нами було визначено наступним чином. Відповідь «часто» оцінювалась в 3 бали, «іноді» – 2 бали, «рідко» – 1 бал, «ніколи» – 0 балів. Максимальна кількість балів, таким чином, дорівнює 63 бали, а по кожній з категорій 15 балів (третє питання не було включене в жодну з категорій, тому що було спрямоване на виявлення частоти виникнення конфліктів). Ми виходили з того,

що 0–5 балів свідчать про низький рівень маніпулятивної поведінки, 6–10 балів – середній рівень маніпулятивної поведінки, 11–15 балів – високий рівень маніпулятивної поведінки батьків та підлітків у конфліктних ситуаціях.

Результати дослідження за рівнями маніпулятивної поведінки батьків та підлітків представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Особливості маніпулятивної поведінки батьків та підлітків

9 клас (%)				
	Б1	Б2	П1	П2
низький	60	93	67	80
середній	40	7	33	20
високий	0	0	0	0

10 клас (%)				
	Б1	Б2	П1	П2
низький	61	78	67	89
середній	39	22	33	11
високий	0	0	0	0

Наочне представлення результатів опитування представлено на рис. 1 та рис. 2 відповідно 9 та 10 класи. Загальна картина про-

яву маніпулятивної поведінки батьків та дітей за результатами опитування виглядає наступним чином (рис. 3).

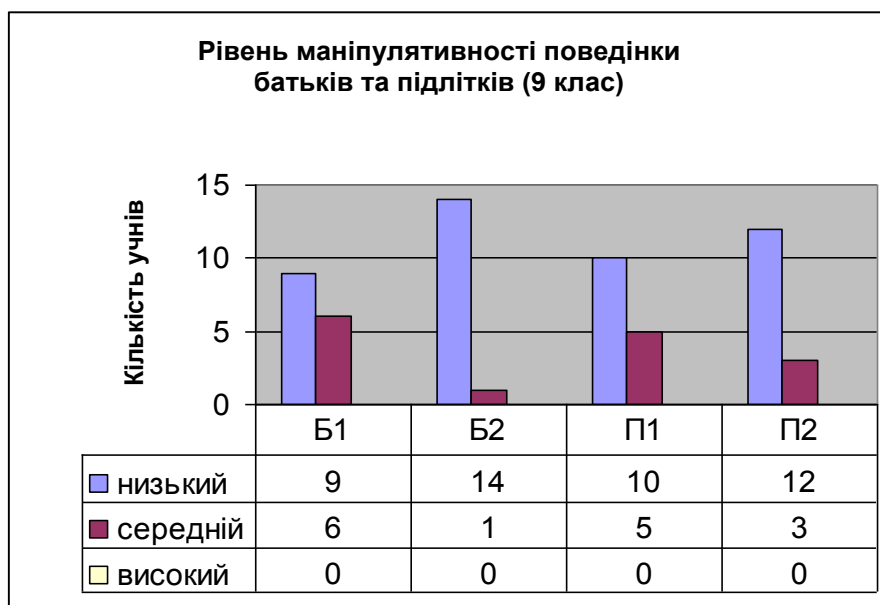

Рис. 1. Особливості поведінки в конфліктних ситуаціях батьків та учнів 9 класу

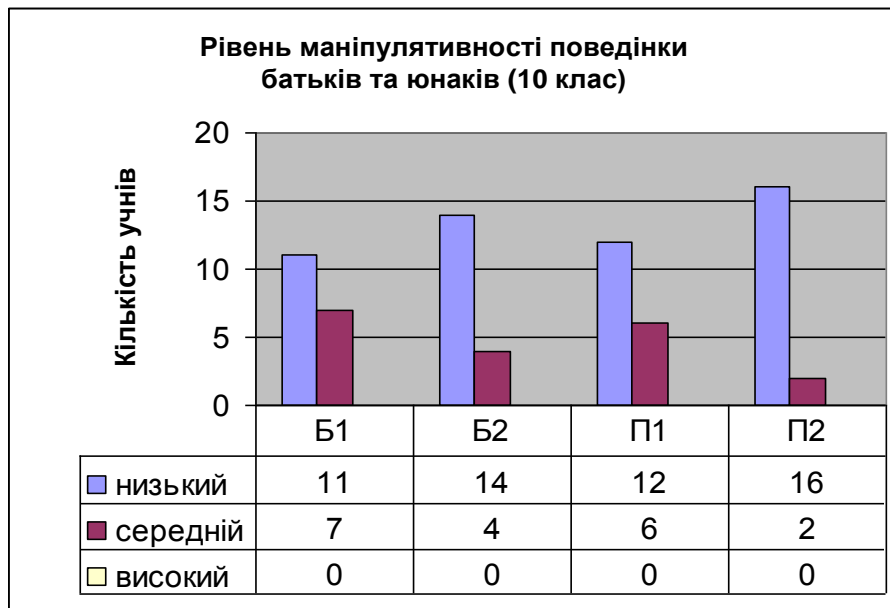

Рис. 2. Особливості поведінки в конфліктних ситуаціях батьків та учнів 10 класу

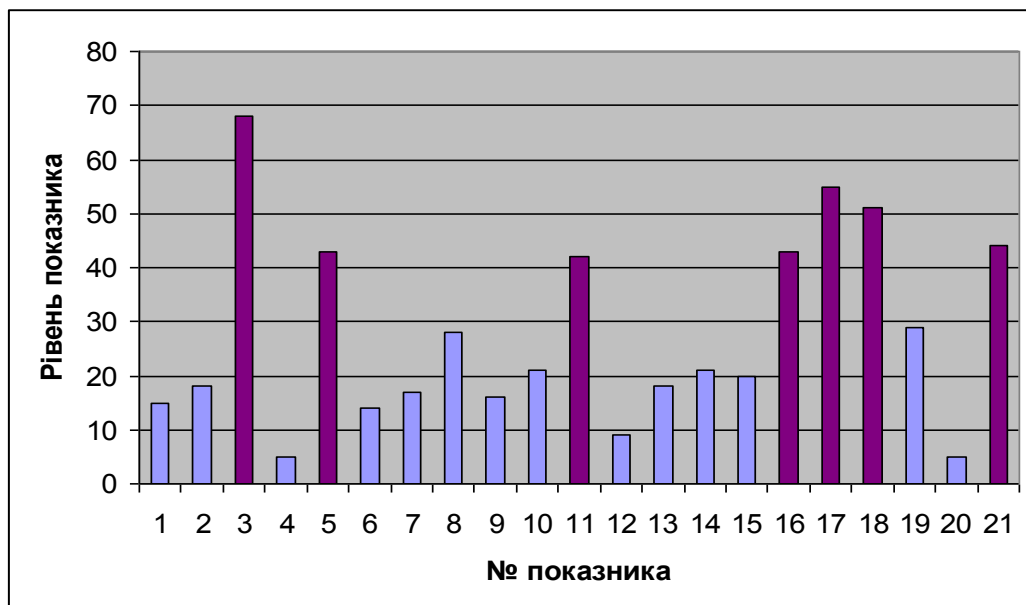

Рис. 3. Характер прояву показників маніпулятивної поведінки батьків та дітей

Прояв маніпулятивної поведінки батьків та дівчат і хлопців

Дівчата (%)				
	Б1	Б2	П1	П2
низький	60	80	60	75
середній	40	20	40	25
високий	0	0	0	0

Хлопці (%)				
	Б1	Б2	П1	П2
низький	62	92	77	100
середній	38	8	23	0
високий	0	0	0	0

Результати дослідження за рівнями маніпулятивної поведінки дівчат в порівнянні з хлопцями представлені в табл. 2.

Аналізуючи отримані результати (рис. 3) нами було виявлено високий рівень загальної конфліктності стосунків між батьками та підлітками, про що свідчить показник № 3. Він виявився високим (68 з 99). Для з'ясування причин такої високої конфліктності і особливостей маніпулятивної поведінки в конфліктних ситуаціях необхідно робити аналіз окремих показників, що також виявились високими. В нашому випадку це показники, що відносяться до наступних шкал:

- Б1 (маніпуляції, пов'язані з контролем батьків над підлітками) показники № 11, № 17;
- Б2 (шантаж батьків по відношенню до підлітків) показник № 5;
- П1 (залучення підлітками інших людей до конфлікту) показники №16, № 18;
- П2 (шантаж підлітків по відношенню до батьків) показник № 21.

Показник № 11 є високим. Ми віднесли його до категорії «маніпуляції, пов'язані з контролем батьків над підлітками». Це питання анкети було спрямоване на виявлення частоти ситуацій, коли батьки заявляють підліткам, що відповідають за них і це викликає у останніх неприємні почуття. Психологічною причиною цього може виступати відчуття дорослості, притаманне підлітку, яке вступає в протиріччя з батьківським відношенням до нього, як до маленької дитини. Недостатня реальна увага з боку батьків і недостатнє розуміння труднощів підліткового віку власної дитини можуть компенсуватися демонстративним характером прояву батьківської відповідальності. Високий показник цього питання може свідчити про ча-

сті випадки шантажу з боку батьків по відношенню до підлітків в сучасних сім'ях. На нашу думку, другою причиною того, що цей показник є високим, можуть бути випадки, коли батьки не тільки говорять, а й дійсно перекладають всі турботи дитини, відповідальність за її вчинки на себе, породжують ситуацію, у якій підліток не має змоги сам нести відповідальність за своє життя. Така поведінка батьків породжує природний опір з боку підлітка. Негативну реакцію на надмірну турботу батьків ми бачимо в тому, що для підліткового віку є характерним прагнення до самостійності і дитині мають надаватись можливості певною мірою реалізувати цю потребу для подальшого гармонійного розвитку особистості.

Показник № 17 відноситься до категорії «маніпуляції, пов'язані з контролем батьків над підлітками». Він був спрямований на виявлення занадто сильного батьківського контролю за навчанням підлітка. Загалом це викликає опір підлітка, який проявляється в замовчуванні поганих оцінок, про що свідчить високий ступінь показника № 21.

Показник № 5 відноситься до маніпуляцій з боку батьків і був віднесений нами до категорії «шантаж батьків по відношенню до підлітків». Він був спрямований на виявлення частоти маніпуляцій підлітками шляхом обіцяння батьками певної винагороди. На наш погляд це є найчастішим випадком прояву компромісів. Занадто часте використання батьками такої стратегії поведінки врешті решт може призвести до викривлення нормальних стосунків між батьками та дітьми і встановленню «ринкових» відносин в сім'ї.

Показник № 16 нами було віднесено до категорії «залучення підлітками інших людей до конфлікту». Це питання було спрямоване

на виявлення частоти ситуацій, коли підлітки під час конфлікту приводять приклади кращого ставлення батьків до дітей в інших сім'ях. У батьків це може викликати або почуття провини (і тоді підлітки отримують бажане), або протидію з боку батьків (що призводить до загострення конфлікту).

Показник № 18 ми віднесли до категорії «залучення підлітками інших людей до конфлікту». Це питання було спрямоване на виявлення кількості випадків брехні в сім'ях з боку дітей. Причиною підліткової брехні може бути занадто велика батьківська опіка.

Аналізуючи отримані результати анкети за даними таблиці (табл. 1) було встановлено, що рівень маніпулятивності, позначений нами як маніпуляції, пов'язані з контролем батьків над підлітками (Б1), у 9 класі (60 % – низький, 40 % – середній) та у 10 класі (61 % – низький, 39 % – середній) приблизно однаковий. Це говорить про те, що учнів 9 та 10 класів батьки використовуючи маніпуляції, рівною мірою контролюють. Рівень маніпулятивності, позначений нами як шантаж батьків по відношенню до підлітків (Б2), у учнів 9 кл. (93 % – низький, 7 % – середній) та 10 кл. (78 % – низький, 22 % – середній) суттєво відрізняється. Це говорить про те, що батьки учнів 10 класів частіше шантажують своїх дітей. Показники шкали П1 (залучення підлітками інших людей до конфлікту), однакові для учнів 9 кл. (67 % – низький, 33 % – середній) та 10 кл. (67 % – низький, 33 % – середній). Рівень шкали маніпулятивності П2 (шантаж підлітків по відношенню до батьків), у 10 кл. трохи нижчий (89 % – низький, 11 % – середній), ніж у 9 кл. (80 % – низький, 20 % – середній)

Аналіз результатів опитування дівчат та хлопців (табл. 2) виявив, що у всіх шкалах рівень маніпулятивності у стосунках «батьки-діти» для дівчат загалом вищий, ніж для хлопців: Б1 – дівчата (60 % – низький, 40 % – середній), хлопці (62 % – низький, 38 % – середній); Б2 – дівчата (80 % – низький, 20 % – середній), хлопці (92 % – низький, 8 % – середній); П1 – дівчата (60 % – низький, 40 % – середній), хлопці (77 % – низький, 23 % – середній); П2 – дівчата (75 % – низь-

кий, 25 % – середній), хлопці (100 % – низький, 0 % – середній). Це свідчить про те, що загалом батьки менше маніпулюють хлопцями і самі хлопці рідше вдаються до маніпуляцій, порівняно з дівчатами. Такі результати можуть бути пов'язані з індивідуальними особливостями різниці розвитку хлопців і дівчат, які потребують подальшого дослідження.

У відповідності до поставлених в дослідженні завдань можна зробити наступні висновки.

На основі аналізу літератури, власного досвіду та опитування однолітків нами було виділено наступні найбільш розповсюджені види маніпулятивної поведінки батьків та підлітків у конфліктних ситуаціях:

- маніпуляції, пов'язані з контролем батьків над підлітками;
- шантаж батьків по відношенню до підлітків;
- залучення підлітками інших людей до конфлікту;
- шантаж підлітків по відношенню до батьків.

Загалом рівень конфліктності в сучасних сім'ях є досить високим. Опитування показало, що батьки найчастіше вдаються до шантажу дітьми, обіцяючи останнім певну винагороду за виконання тієї чи іншої роботи. Також виявлено, що досить багато батьків зловживають своєю опікою – перекладаючи на себе багато відповідальності за підлітка вони тим самим не дають дитині можливості самоствердитись та проявити себе. Високим є і рівень контролю за навчанням сучасних підлітків шляхом маніпуляцій. Одним з наслідків завищеного контролю за навчанням може стати замовчування поганих оцінок у школі, що досить часто зустрічається серед сучасних підлітків. Діти ж у свою чергу, шантажуючи батьків, приводять приклади з інших сімей, де, на їхню думку, батьки краще відносяться до дітей. Також підлітки досить часто брешуть своїм батькам. Це може бути наслідком гіперопіки останніх або ж недовірливими відносинами між батьками та дітьми в сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барсегова К. Г. Конфликты подростка с родителями как проблема юридической психологии: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06/ Барсегова Каринэ Григорьевна. – СПб., 2005. – 219 с., РГБ ОД, 61:06-19/151.
2. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи: записки детского психиатра / Буянов Михаил Иванович. – М.: Просвещение, 1988. – 221, [1] с. – (Первоисточник).
3. Володина Н.Л. Трудности подросткового периода [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://5ka.su/ref/psihologiya/0_object73297.html

4. *Гарбузов В.И.* Неврозы у детей и их лечение / Гарбузов В.И., Захаров А.И., Исаев Д.Н. – Л.: Медицина. Ленингр. отд-ние, 1977. – С. 192-264.
5. *Психологія*: навч. посіб для вищих навч. закл. / [Винославська О.В., Бреусенко-Кузнєцов О.А., Зливков В.Л. та ін.] ; за наук. ред. О.В. Винославської. – К.: Інкос, 2009. – 352 с.
6. *Тарабаева В.Б.* Психологические причины конфликтов подростков с родителями: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Тарабаева Виктория Борисовна. – М., 1996. – 156 с., РГБ ОД.
7. *Шостром Э.* Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации / Шостром Эверетт. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 192, [1] с. – (Первоисточник)
8. *Эльконин Д.Б.* Некоторые аспекты психического развития в подростковом возрасте // Эльконин Даниил Борисович. Психология подростка: Хрестоматия / Сост. Ю.И. Фролов. [Текст] – М.: Российское педагогическое агенство, 1997. – С. 315-326.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2010 р.